

**A THEORETICAL FRAMEWORK TRIAL ON THE CONCEPTS OF
REPUBLICANISM, NATIONALISM, ATATÜRK'S NATIONALISM
AND PATRIOTISM**

Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK

Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

armagan.ozturk1980@gmail.com

Abstract

The primary aim of this study is to evaluate the literature on nationalism by parenthesizing the concepts of republicanism and patriotism. It has thus been tried both to satisfy the purposes to clarify the historical and ideological divisions within nationalism to some extent and to provide a pre-discussion basis for the liberal nationalism thought. The discussions on the republican nationalism and the patriotic nationalism have been evaluated within a wide rarray from the French Revolution conjuncture to the analysis framework produced by thinkers such as Viroli and Habermas. In the light of the aforementioned evaluations, the view towards to count Atatürk nationalism as a form of liberal nationalism comes to the forefront. Besides it has also been tried to question the composition of the relationship between culture and identity and its position within the post-modern situation.

Keywords: *Nationalism, Republicanism, Patriotism, Liberalism, Atatürk Nationalism*

**CUMHURİYETÇİLİK, MİLLİYETÇİLİK, ATATÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİ VE YURTSEVERLİK KAVRAMLARI ÜZERİNE
KURAMSAL BİR ÇERÇEVE DENEMESİ**

Özet

Bu çalışmanın temel amacı milliyetçilik literatürünü cumhuriyetçilik ve yurtseverlik kavramlarını parantez içerisinde alarak değerlendirmeye tabii tutmaktır. Böylelikle hem milliyetçilik içerisindeki tarihsel ve ideolojik ayrımları bir ölçüde açıklığa kavuşturmak hem de liberal milliyetçilik düşüncesi için bir ön tartışma zemini oluşturmak amaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetçi ve yurtsever milliyetçilik üzerine tartışmalar ise Fransız Devrimi konjonktüründen Viroli ve Habermas gibi düşünürler tarafından ortaya konulan analiz çerçevesine kadar geniş bir yelpaze içerisinde değerlendirilmiştir. Bahsi geçen değerlendirmeler ışığında Atatürk milliyetçiliğinin liberal bir milliyetçilik formu sayılmasına yönelik görüş ön plana çıkar. Ayrıca makale içerisinde milliyetçilikle kültür ve kimlik arasındaki ilişkilerin mahiyeti ve post-modern durum içerisindeki konumu da sorgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Yurtseverlik, Liberalizm, Atatürk Milliyetçiliği*

GİRİŞ

Milliyetçilik genelde esnek bir ideoloji olarak bilinir. Esneklik bir ölçüde yerel konumlanmayla yakından ilgilidir. Farklı coğrafyalar ve farklı tarihsel deneyimler birbirinden farklı milliyetçilik patikaları yaratmıştır. Yerel milliyetçilik türleri ortak bir evrenselliğe bağlı kalmadan varlıklarını koruyabilirler. Ayrıca milliyetçilik diğer ideolojilerle eklemlenme kapasitesi yüksek bir siyasal akıma karşılık gelir. Ancak şüphesiz ki bu iki durum farklılıkları gruplandırıp ortak izleklere ulaşmamıza engel değildir. Makalenin amaçlarından biri de milliyetçilik literatüründeki dağınıklığı ortak kategoriler yoluyla kavramlaştırmaktır.

Çalışmada öncelikle milliyetçilik kuramları tartışmaya açılacaktır. Milliyetçiliğin kavramsal ve tarihsel arka planı açıklığa kavuşturulmuşça millet kavramının teorik sınırları da anlamlı hale gelir. Bir sonraki alt bölüm milliyetçiliğe yönelik genel tartışmayı belli bir sorunsal özelinde yeniden ele almayı hedefler. Milliyetçilikle cumhuriyetçilik veya milliyetçilikle liberalizm arasındaki bağlantıların niteliği üzerinde durulacak ana hususlara karşılık gelir. Özellikle kökenleri aydınlanmada olan cumhuriyetçi ve liberal milliyetçiliğin ideolojik içeriği Türkiye siyasetinde belli bir ağırlığı olan Atatürk milliyetçiliğini tahlil etme noktasında benzersiz ipuçlarını içerisinde barındırır. Makalenin son iki bölümü ise modern yurtseverliği Habermas ve Violi ekseninde yorumlayan bir tartışmaya ve Atatürkçülüğe ayrılmıştır. Ortaya konulmaya çalışılan analiz çerçevesiyle ulaşılması beklenen sonuç aynı anda hem bir kültür ve kimlik hem de ideoloji ve tarih anlatısına karşılık gelen milliyetçilik literatürünü Türkiye'deki güncel durumu parantez içine alarak yorumlamaktır.

Milliyetçilik kuramları veya millet kavramının teorik sınırları

Millet kelimesi Latince **nasci** (doğmak) ile **natio** (doğumla birlikte, doğum yeri) terimlerinden türemiştir. Kavramın en önemli çağrışımı doğallıktır. Kavramsal geçmişi eskiye dayansa da millet kelimesinin politik bir içeriğe bürünmesi çok geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı, devletle yurttaş arasındaki bağın hukuki ve siyasi niteliği ile egemenlik teorisi gibi başlıklarda millet kavramı siyaset teorisini ciddi ölçüde etkiler (Vincent, 2006: 379-381). Millet kavramına referans veren milliyetçilik çalışmalarının büyük bir kısmı ise içe dönüktür. Millet ne olduğunu açıklamaya çalışır. Bizim de bu metin bağlamında belli sınırlar içerisinde ele alacağımız milliyetçilik literatürü açıkça gösterir ki tüm milliyetçilik türlerini açıklayacak bir genel milliyetçilik kuramı yoktur (Özkırımlı, 2009: 276, 283). Farklı milletler arasındaki sosyolojik ve tarihsel farkların derinliği ihtimal ki böylesi bir kuramın formüle edilmesini engelleyen temel etkidir. Ayrıca milliyetçilik oldukça esnek bir ideolojidir. Diğer ideolojilerle eklemlenme eğilimdedir. Bu durum da hem tek kurama ulaşmayı daha da olanaksızlaştırır hem de milliyetçilik tartışmalarının içeriğini daha da karmaşık hale getirir (Vincent, 2006: 385).

Böylesi bir yapısal sınırlılık içerisinde milliyetçilik için kuramsal bir tartışmaya girildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Milliyetçilik tartışmaları uzun bir süre ihmal edilmiştir. Gelişmiş dünyanın yurttaşlık-yurtseverlik temelli bir bakış açısına sahip olduğu, milliyetçiliğin ise daha çok az gelişmiş dünyanın bir niteliği veya sorunu olduğuna yönelik ön yargı tartışmaların ihmal edilmesinin nedenlerinden biridir. Ayrıca pek çok kuramcı milliyetçiliği bir yanlış bilinçlenme hali olarak tarif etmesi milliyetçi literatürün olgunlaşmasını geciktirmiştir (Özkırmı, 2009: 14; Gellner, 1983: 124-5). Ancak yakın zamanlarda kırılan milliyetçilik olgusuna yönelik yapısal akademik ilgisizliğin tek önemli istisnası şüphesiz ki tarihçilerdir. Milliyetçiliğe sempatiyle bakanlar arasında tarihçilerin belli bir ağırlığının olduğu ve bu kişilerin de milliyetçiliğin gelişiminde etkin bir rol oynadığı söylenebilir (Smith, 1996: 175-6).

Milliyetçilik üzerine tartışmaların daha çok iki mesele çevresinde şekillendiği söylenebilir: Tartışmalı konulardan ilgi doğrudan doğruya millet kavramının kendisine yöneliktir. Millet ile devlet ve millet ile toplumu birbirinin yerine kullanma sıklıkla karşımıza çıkan bir duruma karşılık gelir. Ayrıca milleti tanımlarken dil, din, ırk gibi daha maddi öğeleri kullanmakla, ulusal bağlılık ve ulusal bilinç gibi daha öznel öğelere tanımda yer vermek arasında belli ölçüde bir gerilim olduğu açıktır. Bu kavram ve tanım kargaşası hali millet ile milliyetçiliğin aynı anda hem duygu hem düşünce hem de siyasi hareket olarak analiz edilmesine yol açmış gibidir (Connor, 1994: 92-100; Breuilly, 1993: 404; Özkırmı, 2009: 73-4).

Bir diğer tartışmalı husus milletin kaynağına yöneliktir. Bu noktada ilkçi, modernist ve etno-sembolik yaklaşımlar karşı karşıya gelir. İlkçi bakış açısı milleti eski çağlardan beri var olan tarihsel bir olgu olarak ele alır. Millet genelde aileye benzetilir. Bahsi geçen benzetme biyolojik, kültürel ya da psikolojik açıdan milleti doğallaştırır. Millet olma ya da bir milletin parçası olma hali insanın temel niteliklerinden biridir (Tilley, 1997: 499-500; Smith, 1995: 31-2; Özkırmı, 2009: 88-83; Yalçın, 2014: 194). Aynı soydan geldiğine inanan ve dil, din, ırk gibi özelliklerin doğallığı üzerinden kendilerini ortak bir geçmişle ilişkilendiren kişiler milletin sosyolojik anlamda kurucu özneleridir (Brass, 1991: 70; Connor, 1994: 202). Sonuçta ilkçi kuram bakımından milliyetçilik zaten doğal olan millet ve millete ait olma halinin bir ideoloji olarak yeniden formüle edilmesi durumunu karakterize eder (Yalçın, 2014: 195).

Atatürkçülük ve Türk milliyetçiliği analizlerinde ciddi bir ağırlığı olan modernist yaklaşım ise milliyetçiliği kapitalist modernleşmenin ürünlerinden biri sayar. Önemli ölçüde Hobswam ve Gellner tarafından formüle edilen bu teze göre milliyetçilik icat edilmiş bir gelenektir. Toplum mühendisliği enstrümanları kullanılarak bir takım sembollerden siyasi bir süreklilik hissi yaratılmıştır. Milliyetçiliğin yukarıdan aşağıya doğru inşa edildiği ve bu bağlamda devletlerin milletleri ve milliyetçiliği yarattığı tezi sıklıkla dile getirilir. Devletin kendisine bir millet yaratması süreciyle siyasi yapı toplumsal yapıyla uyumlu hale gelmiştir. Milliyetçilik yüksek kültürün alt kültüre benimsetilmesi

yoluyla herkesin birbirine benzediği bir toplumun yaratılmasını meşrulaştırdı. Modernist yaklaşım milliyetçiliği genellikle elitlerin halkı kontrol etmek için kullandığı bir manipülasyon aracı olarak da görmek eğilimdedir. İlgili okuma ulusu basitçe ulus devletin hikayesi olarak görmez şüphesiz ki. Ancak ulusçuluk çağından önce ulus da yoktur. Ulus inşa süreçleri modernleşme ve sanayileşme gibi büyük sosyal-ekonomik dönüşümlerin izdüşümü gibi sonuç doğurur (Gellner, 1983: 1-3, 55-7; Gellner, 2013: 76, 113, 117; 137, 146, 209, 217, Hobswamn, 1990: 10-1; Smith, 1995: 35-8, Vincent, 2006: 382-5; Özkırımlı, 2009: 104, 147, 150, 152; Yalçın, 2014: 198).

Özellikle Gellner'in yürüttüğü tartışma bakımından modernist milliyetçilik okumalarına ciddi eleştiriler getirilmiştir. Şöyle ki ulusçuluğun önceden var olmayan ulusları yarattığı ve bu durumun da modernleşme ve sanayileşme süreçleriyle yakından ilgili olduğu tezi Batı dünyasının son iki asırlık tarihi bakımından bir takım boşluklara gebe. Her şeyden önce çok az ülkede modernleşme-sanayileşme süreçlerinde devlet etkili bir konumdadır. Bu nedenle modernliği yaratan devletin bu sürece paralel bir şekilde kendisine millet inşa ettiği tezi sosyolojik ayrıntılarla desteklenmez. Benzeri bir şekilde sanayileşmenin kitle eğitimi aracılığıyla kültürde standartlaşmaya yol açtığı argümanı da yeterince güçlü değildir. Ekonomik gelişmeyle eğitim arasında tam bir örtüşme de yoktur. Bazı ülkelerde, mesela Britanya, eğitim ekonomiyi geriden izlemiş, bazı diğer ülkelerde ise -örneğin Almanya- eğitimdeki standartlaşma hemen her zaman modernleşmeden daha hızlı bir seyre sahip olmuştur (Breuilly, 2013: 42-44).

Bu arada modernist milliyetçilik okumasıyla Marksizm arasında bir bağlantı olduğunu da vurgulamak gerekir. Çünkü sonuçta Marx ve izleyicilerine göre milliyetçilik modern kapitalist dünyadaki genel yabancılaşma veya şeyleşme sorununun bir parçasıdır. Milliyetçilik bir yanlış bilinç halidir. Milliyetçiliğin işçi sınıfının çıkarına hizmet etmede geçici ve tali bir rolünün olduğunu düşünürler. Marksizm sınıfsız bir topluma doğru evrensel bir gelişme yarasını üstü örtük bir şekilde savunma eğiliminde olduğundan milliyetçilikteki yerelci hassasiyet sorunludur (Vincent, 2006: 392-3). Ancak Marksizmin yerelcilik ve yanlış bilinç üzerinden milliyetçiliğe yönelttiği eleştirilerin ne ölçüde tutarlı olduğu tartışmaya açıktır. Çünkü sonuçta milliyetçilik Marksizmin toplumsal sınıflara yönelik evrensel çağrısını tarihin akışında yapı bozuma uğratmış bir ideolojiye karşılık gelir. Marksizmin Avrupa-Merkezciliğini gözler önüne seren ve bu ideoloji için baş ağrısı olmuş bir akımdır milliyetçilik (Nairn, 1981: 329-330, 354-360).

Milliyetçilik literatüründeki ilkçi-modernist çekişmesine başka bir perspektif aracılığıyla çözüm getirmeyi amaçlayan etno-sembolik yaklaşım ise milliyetçiliğin tarihini son iki asırla sınırlamanın gerçekçi bir okumaya karşılık gelmediği noktasında ısrarcıdır. Çünkü en azından eğitilmiş sınıflar bakımından İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde millete ve milliyetçiliğe bağlılığının 15-16 yüz yıllardan beri var olduğunu gösteren yeterince tarihsel sosyolojik kayıt vardır. Ayrıca modernistlerin yaptığı gibi milliyetçiliği ve milleti yukarıdan aşağıya modernleşme süreçleriyle ilişkilendirmek tek yanlı bir analize karşılık gelir. Millet sadece devletin toplum mühendisliği

faaliyetlerinin bir sonucu değildir. Halkın birtakım sivil çıkar ve özlemleri millet yaratım süreçlerinde ağırlıklı bir şekilde rol oynar (Smith, 1995: 38-9; Hutchinson, 1994: 23; Özkırımlı, 2009: 155-6).

Etno-sembolik yaklaşım etnik bilinci ve kültürü ön plana çıkararak bir dil kullanır. Modern öncesi etnik toplulukların kültürü ve bilinci zamanla milliyetçiliğe dönüşmüştür. Bu açıklama setinde millet yüzyıllar süren toplumsal ve siyasal gelişimlerin sonucunda bugünkü olgun içeriğine ulaşmış durumdadır. Kavramın kendisi modern olsa dahi kökleri modern öncesidir (Vincent, 2006: 384, 387; Özkırımlı, 2009: 209-213; Yalçın, 2014: 195-7). Tam bu noktada iki tane hususun altı ayrıca çizilmelidir: Kolaylıkla fark edileceği üzere etno-sembolik yaklaşım bizim burada yürüttüğümüz tartışmanın esaslı konu başlıklarından biri olan yurtseverlik meselesi için de oldukça önemlidir. Çünkü Atina, Roma veya Floransa cumhuriyetçi yurtseverliği pekala tarihin o anındaki etnik bilinç ve kimlikle ilgili bir siyasal tahayyül hali olarak yorumlanabilir. Etno-sembolik yaklaşım milli kimliklerin oluşum sürecini zamana yayarak modern öncesi yurtsever literatür ile modern milliyetçilik literatürü arasında bağlantı kurmamıza yardımcı olur.

Bir diğer mesele ise milliyetçiliğin temeli olan millet ile etnik bilincin içerisinden çıktığı etnik grup arasındaki ilişkilere yönelik olarak formüle edilebilir. Etnisite etnik grup temelli aidiyet biçimini karakterize eder. Milletlerin modern öncesi konumlarına işaret eden bir kavramlaştırma değildir. Yunanca ethnos (halk) kelimesinden türetilmiştir. Etnik grupların milletlere göre daha küçük, daha yaygın ve aidiyet bakımından daha özel oldukları kabul edilir (Bostancı, 2003: 6; Vincent, 2006: 383; Yalçın, 2014: 190). Etno-sembolik yaklaşımın milliyetçilik analizlerinde popüler hale gelmesi etnik gruplara yönelik ilgiyi de arttırmıştır. Etnisite üzerine bir diğer hatırlatma siyasal tanınma meselesiyle ilgilidir. Etnik grup milletin siyasal sosyolojik kökeni olarak formüle edilir. Ancak etnisite aynı zamanda etnik grup ve milletlerin birlikte yaşadığı bir dünyada politik olarak tanınma haliyle de ilgilidir. Bir etnik grubun politik bir varlık olarak tanınması, mesela devletleşme sürecine girmesi onu millet haline getirir (Yalçın, 2014: 193, 197, 203).¹Bu arada etnik grup-millet ilişkisinin tek taraflı olmadığı gerçeğinin altı da çizilmelidir. Etnik kimlikler millet haline gelebildikleri gibi milletler de etnik gruba dönüşebilirler (Bostancı, 2003: 18).

Etnik grup ile tanınma arasındaki ilişki modern siyaset literatüründe ciddi bir ağırlığı olan kimlik gibi hususların ön plana çıkmasına yol açar. Kimliğin popülerleşmesi hem ulus devlet temelli asimilasyon süreçlerindeki başarısızlıkla yakından ilgilidir hem de toplumsal yaşantı içerisinde kendi konumunu daha güçlü bir şekilde dışa vurmaya isteyen bir tür bireyciliğin işareti sayılabilir. Geleneksel dünyandan modern dünyaya geçerken verili kimliklerin yerini modern kimlikler alır. Bu bağlam içerisinde etnik kimlik ise daha çok azınlık statüsüne indirgenen grupların başvurduğu bir

¹Etnisite-millet ilişkisi üzerine ayrıntılı bir analiz için bkz. Conner (1994: 89-117).

adlandırmadır. Göçmenlerin sayısındaki artış ve göçmenlik/mültecilik temelli hak talepleri etnik kimliğe olan ilgiyi canlı tutmaktadır (Yanık, 2013: 226-230).

Milliyetçilik kuramlarına yönelik kategorize etme çabasını sonuca bağlamaya çalışırken Anderson üzerine ufak bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Çünkü Anderson'nun **Hayali Cemaatler** kitabındaki tezi ilkçi, modernist ve etno-kültürel açıklamaların hiçbirisiyle tam olarak uyuşmaz. Anderson milleti hayal edilmiş bir topluluk olarak görür. Hiç karşılaşmadığınız diğer insanlarla aynı zamanda yaşarken gördüğünüz bir hayaldir millet (Anderson, 1991: 6; Özkırmılı, 2009: 184-5). Tabii bu tanımlama biçimi diğer kolektif varlıklar için de en az millet kadar geçerli olduğundan ayırt edici bir niteliğe sahip değildir. Sınıf ve toplum da en az millet kadar hayali niteliktedir. Tabii Anderson millet kavramını tanımlamakla yetinmez. O modernist yaklaşımının bazı kabullerini benimseyerek akışkanlık ve öznelliğin egemen olduğu post-modern anlam çerçevesine doğru milliyetçilik kuramını yeniler. Mesela Anderson'nun hayale yüklediği anlam Gellner'nin uydurma kavramını kullanılma biçiminden farklıdır. Gellner milleti uydurulmuş bir şey olarak görür. Kapitalist devletin elitleri halkı biçimlendirerek kendilerine bir ulus yaratmışlardır. Ancak Anderson'a göre hikaye bu kadar basit değildir. Çünkü ortada sayısızca simgeyi aynı anda kullanan bir kitlenin kendileri ve o simgeler hakkındaki ortak duygusu vardır. Ancak din ve hanedanların yerini milliyetçiliğin aldığı noktada modernist okumaya hak verir düşünür. Ona göre de milliyetçilik bir işlevi yerine getirir ve modern yapı içerisindeki anlamı ile yerine getirdiği işlev arasında kopmaz nitelikte bağlar vardır (Özkırmılı, 2009: 182-4).

Liberal milliyetçilik, yurtseverlik ve cumhuriyetçilik

Liberal milliyetçiliğin ortaya çıkış sürecinde iki yönelimin etkili olduğu söylenebilir. Her şeyden önce Amerikan ve Fransız Devrimleri cumhuriyetçi yurtseverlik dolayısıyla liberalizm ve milliyetçiliği bütünleştiren bir ideolojik tahayyül yaratmıştır. Modern ulus devletin hikayesi biraz da bu ideolojik tahayyülün, yani liberal milliyetçiliğin hikayesidir. Liberal milliyetçilikle ilgili ikinci önemli hatırlatma kapitalist toplumlarda liberalizmin sahip olduğu etki gücü veya başat konumun bu ideolojiyi diğer ideolojilerle kolaylıkla eklememesinde somut bir içeriğe bürünür. Liberalizm sadece milliyetçilikle değil, sosyalizm, sosyal demokrasi, muhafazakarlık, feminizm ve anarşizm gibi belli başlı diğer akımlarla da eklenip melez ideolojik formların oluşmasına olanak sağlamıştır (Öztürk, 2008: 127-8; Öztürk, 2010: 303-308; Öztürk, 2012: 17).

Liberal milliyetçilik aydınlanmacı dünya görüşünü içselleştirmiştir. Akıl esas alınır. Bireyin özgürlüğü ve özerkliği açıkça övülür. Monarşi temelli eski düzene karşı demokratik cumhuriyet desteklenir. Liberal milliyetçi tavır cumhuriyetçiliğe yönelik desteğini yeni politik özne tasarımı üzerinden güçlü bir şekilde ortaya koyar. Liberal milliyetçiliğin politik öznesi cumhuriyetin yurtsever yurttaşdır (Vincent, 2006: 395-7; Öztürk, 2012: 17; Tok, 2013: 266).

Rousseau'nun halk egemenliği tartışmasını aydınlanma idealleriyle birleştiren liberal milliyetçiliğin 19. yüzyıldaki temsilcileri John Stuart Mill, Ernest Renan ve Giuseppe Mazzini'dir. Yael Tamir, David Miller ve William Kymlicka bu anlayışın çağdaş yorumcuları arasında yer alır. Gerek eski gerekse yeni temsilcileri bakımından liberal milliyetçiliğin nirengi noktası liberal demokrasinin milliyetçiliğe gereksimin duyması gerçeğinde kristalize olur. Bireylerin özgür olabilmesi için liberal demokratik bir çerçeve elzemdir. Liberal demokrasinin istikrarı ise ulus devlet, ulusal dil, ulusal kimlik ve ortak kamusal alan gibi unsurlara sıkı sıkıya bağlıdır (Tok, 2013: 267).

Liberal milliyetçiliğin tarihsel dönüşümü ve bugünün dünyasındaki anlamı tartışmaya açıldığında ise karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Rousseau'nun Fransız Devrimine yönelik etkisi nedeniyle liberal milliyetçilik için de kritik öneme sahip bir düşünür olduğunu söyleyebiliriz. Rousseaucu dizge yurttaşlık ve yurtseverliği küçük ulus devlet ölçeğinde birbirine bağlar. Yurttaşlık ile yurtseverlik arasındaki ilişki Rousseau'nun düşünümünü içerisinde aynı zamanda bir akıl-duygu birlikteliğine karşılık gelir (Bernard, 1984: 245-252; Özkırımlı, 2009: 41). Pek çok kişinin bugün dahi yurttaşlık ve yurtseverliği birlikte düşünmesi ve yurtseverliği yurttaşlığın ahlaki veya duygusal bir gereği olarak görmesi Rousseau etkisinin kapsayıcı konumu bakımından aydınlatıcıdır.

Liberal milliyetçilik üzerindeki aydınlanma etkisi ise daha çok evrensellik, ilerleme, akılcılık, bireysel özerklik, özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin ulus kimlik inşasında kullanılması sırasında somut bir içeriğe bürünür. Bu bahsi geçen içerik aynı zamanda liberalizm ve milliyetçilik arasındaki eklenmenin maddi zeminini karakterize eder. Aydınlanmanın özgürlükçü siyasal tahayyülü ulus adını alan ve kralın yerine geçen yeni egemenlik kaynağının inşasında kullanılır. Bu milliyetçilik anlayışında milliyetçilik aynı devletin mensubu olan yurttaşların birbirlerine ve cumhuriyetin kendisine duyduğu bağın siyasal ifadesidir. Diğer halklara karşı ayrımcı, ırkçı veya eşitsizlikçi bir şekilde davranmayı doğallaştıran kaba milliyetçilik reddedilir (Griffin, 1993: 151; Tok, 2013: 269).

Amerikan Bağımsızlık Savaşı liberal milliyetçiliğin ilk önemli siyasi olayıdır. Bu savaş kendi kaderini tayin hakkı, bireysel özgürlük ve halk egemenliği ilkeleri çerçevesinde Amerikan cumhuriyeti ve Amerikan ulus devletini aynı anda kurmuştur. Fransız Devrimi ise hem devrime yön veren siyasi olayların niteliği hem de devrimcilerinin ortaya koydukları söylem nedeniyle liberal milliyetçiliği modern dünya için belirleyici bir konuma getirmiştir. Bu husus bakımından birkaç noktanın altı çizilebilir: Fransız devrimi öncelikle cumhuriyetçi bir özgürlüğün ön plana çıkmasına yol açmıştır. Kralın yerini millet, tebaanın yerini yurttaş almış ulus bağımsızlığını kazanmıştır. Bu süreçte cumhuriyetçi devletin kendisi tüm yurttaşlar için amaç haline gelmiş durumdadır.² Fransız ordularının devrimi tüm Avrupa'ya yaymak için geniş çaplı bir işgal hareketi başlatmasıyla birlikte milliyetçiliğin tarihsel dönüşümünde ciddi bir kırılmanın yaşandığı söylenebilir. Bu eylemin devrimciler için anlamı

² Fransız Devrimi ideolojisi ve Devrim üzerine tartışmalar için bkz. Öztürk (2014: 48-53) ve (Öztürk (2016a: 13-27).

esaret altındaki tüm halkları Fransız Cumhuriyeti ve Fransız milletine dahil etmektir. Ancak işgale uğrayan bölgelerin halkları bakımından ortaya çıkan sonuçlar ise hiç de beklenildiği gibi çıkmamıştır. Özellikle Almanya coğrafyasında hem devrim savaşlarına hem de bu savaşlar aracılığıyla yürütülen liberal milliyetçi ve liberal cumhuriyetçi asimilasyon girişimine karşı etnik temelde yeni bir milliyetçiliğin doğduğu iddia edilebilir. Daha sonraları anti-liberal milliyetçiliğe dönüşecek olan bu yeni milliyetçilik dalgası ideolojik ifadesini romantizm içerisinde bulur.

Herder ve Fichte gibi düşünürlerin anti-liberal milliyetçiliğin olgunlaşmasına katkısı büyüktür (Öztürk, 2012: 17-8; Tok, 2013: 270-1). Organik toplum idealini idealize eden romantik ve muhafazakar milliyetçi anlayış milletin özünü dilin saflığı, folk mitolojisi ve kültür nosyonuyla ilişkilendirir. Birey ancak bütüne bağlı kaldığı müddetçe kendisini anlamlı hissedebilir (Vincent, 2006: 400; Özkırmı, 2009: 36). Herder toplumu anlamak için onun tarihine, kültüre ve geleneklere bakmayı salık verir. Herder'deki tarihsicilik kapsamlı bir kültür kuramı üzerinden kendi ideolojik konumunu açıklar. Özellikle milliyetçilikle dil arasında kurulan bağlantıya yönelik yoğun atıf dikkat çekicidir. Benzer bir kaygı Fichte için de söz konusudur. Dış dünyayı evrensel ve organik bir bilincin görünümüleri üzerinden değerlendiren düşünür birey-devlet ilişkisini de organizmacı bir mantık içerisinde tartışmaya açar. Ona göre de dil kültürün kurucu ögesi olması bakımından çok önemlidir. Dillerin bağımsızlığı ulusların bağımsızlığını ve diğer uluslardan farklılığını garanti altına alır (Vincent, 2006: 401, 415-9; Özkırmı, 2009: 36-8; Dumont, 1992: 116-7).

Anti-liberal romantik milliyetçilik üzerine açtığımız genişçe parantezi kapatarak liberal milliyetçiliğin tarihsel ve ideolojik dönüşümünü ayrıntılandırmaya devam ettiğimizde karşımıza 1789-1848 arası dönemi kapsayan cumhuriyetçi ittifak konjonktürü çıkar. Cumhuriyetçi ittifak Fransız Devrimi ilke ve uygulamalarına karşı eski düzeni savunan anlayışla mücadele içerisinde. Muhafazakarlıkla çatışan cumhuriyetçi kitle daha sonraları liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm ve anarşizm gibi farklı ideolojik kamplarda kendi konumunu somutlaştıracak bir dizi radikal unsurun toplamı gibi durur. Bütün cumhuriyetçiler için ortak nokta ise aydınlanma ilkelerine bağlılık ve bir tür ilerici milliyetçilik formu olan yurtseverliği yurttaşlık temelli bir perspektifle birlikte kabul etmeleridir (Wallerstein, 2003: 78-87; Öztürk, 2008: 128-9).

Yurtsever cumhuriyetçi ittifak iki noktadaki ısrarlı tutumu nedeniyle milliyetçilik literatürü içerisinde ayırt edici bir çizgiye karşılık gelmektedir: Öncelikle hanedanlıklara ve her türlü aristokratik temsil ilişkisine karşı demokrasi nosyonu ve halk egemenliği tezi yoğun bir şekilde vurgulanır. Ayrıca yurttaşlık ve yurtseverliği özdeşleştiren bir dil benimsenmiştir. Yurtseverlik yurttaşı ortak kimlik doğrultusunda motive ederek ortak kamusal alanın kurulmasına ve demokrasinin işleyebilmesine yardımcı olur (Öztürk, 2008: 131-2; Yanık, 2013: 233). Ortaya konulan analiz çerçevesi bize açıkça gösterir ki millet ve milliyetçilik ulus devlet ölçeğinde liberal demokrasiyi çalıştıran batarya gibi iş görür (Canovan, 1996: 80; Tok, 2013: 274).

Bu hususta kendi kaderini tayin hakkı meselesine de ayrıca değinmek gerekir. Çünkü demokrasi üzerinden liberal milliyetçilikle cumhuriyetçilik arasında kurulan bağın tarihsel ve politik anlamda temelinde kendi kaderini tayin hakkı yer alır. Bu hak bireyci özgürlük anlayışıyla paralel bir içeriğe sahiptir. Kendini belirleyen birey ile kendini belirleyen millet imgeleri arasında ciddi paralellikler vardır çünkü. Tabii ki kader tayin hakkı ulus devlet inşa sürecinin önemli sayılabilecek unsurlarından biridir. Bu hakkın kullanım süreci bağlamında ulusal bağımsızlık mücadelesi ve anayasal yönetim talebi iç içe geçer. Ulus devletleşerek kendi kaderine hakim otonom bir varlığa dönüşür (Vincent, 2006: 398, 408, 423, 428-9; Heywood, 2006: 160; Tok, 2008: 71; Tok, 2013: 273).

1848 sonrası süreç bakımından ise yurtsever cumhuriyetçi ittifakın ve dolayısıyla liberal milliyetçiliğin gerilediği gerçeğine tanıklık ederiz. Devrim ideolojisi olmaktan çıkan liberalizmin zamanla bir düzen ideolojisine dönüşmesi muhafazakarlıkla liberalizmin birbirine yaklaşmasına yol açmıştır. İşçi sınıfı başta olmak üzere ezilen kitlelerden gelen devrimci taleplerin niteliği liberalizmi halka karşı mülkiyeti koruyan bir çizgiye çekmiştir. Bu eğilimin doğal bir sonucu olarak burjuvazinin din hakkındaki radikal eylem tarzı önemli ölçüde yumuşamış, demokratik taleplere karşı ise daha ihtiyatlı bir üslup benimsenmiştir. Cumhuriyetçi ittifakın çöküşünün nedeni liberalizmin muhafazakarlaşması, sonucu ise sosyalist hareketin liberalizmden tümüyle bağımsızlaşarak kendi devrimini yapmaya doğru ideolojik bir olgunlaşma sürecine girmesidir (Barber, 1995: 42-6; Goldman, 1999: 116-7; Hobsbawm, 2000: 73, 128-131-3; Öztürk, 2008: 134-5)

Bu alt bölümü kapatmadan önce 19. yy ve 20. yy konjonktürleri içerisinde liberal milliyetçiliğe katkı sunmuş bazı düşünürleri belli başlı temel tezler bağlamında ele almak yararlı olacaktır. Michelet, Mazzini, Mill ve Renan gibi liberal milliyetçiliği besleyen 19. yy düşünürlerinin hemen tamamı milliyetçilik ve demokrasiyi birlikte ele alan bir perspektife sahiptir. Mazzini açıkça humaniteryan bir enternasyonalizmi destekler. Genç İtalya'nın kurulma süreci bakımından liberal milliyetçi tavrı siyasal bir hareket olarak örgütler. Genç Avrupa akımlarını olumlayan Michelet de benzeri bir pozisyonun sözcülüğünde karar kılmıştır. Ona göre millet bireysel özgürlüklerin teminatıdır. Milliyetçilik modern dünya için din işlevi görür. Toplum bir arada tutan temel ideolojidir (Vincent, 2006: 397-8; Smith, 1996: 177-8). Renan ve Mill'nin söyleminde liberal milliyetçiliğin kavramlaştırma düzeyi giderek daha yoğun bir içeriğe kavuşur. Renan milleti millet yapan şeyin ortak geçmiş olduğunu ileri sürer. Zaferler ve toplu unutulularla şekillenen kolektif hafıza milleti yaratır. Millet oldukça sivil ve demokratik bir şeydir. Ortaya çıkış sürecinde olduğu kadar devamında da bireylerin onayı belirleyici bir konuma sahiptir. Düşünürün yaptığı ünlü benzetmeye atıfla millet her gün yapılan bir plebisittir. Halkın iradesinin nihai sonucunda varlık bulur (Vincent, 2006: 428; Özkırımlı, 2009: 57-8; Yalçınar, 2014: 207).

Milliyetçi-cumhuriyetçi anlayışının önemli temsilcilerinden biri olan ve aynı zamanda liberalizmin birey özgürlüğünü ön plana çıkaran bir yeni faydacılık üzerinden yenilenmesine katkı

sunan Mill demokrasi ile türdeşlik arasında kopmaz nitelikte bağların olduğunu düşünür. Ona göre ancak birbirine benzer insanlar ortak bir kamuoyu oluşturabilir. Milliyetçilik ortak çıkara yönelmiş yakınlık hissini güçlendirerek siyasal toplumun ve kamusal alanın demokratik istikrarını garanti altına alır (Mill, 1993: 391; Mill, 1996: 40-3; Tok, 2013: 279). Bu garanti altına alma sürecinin hem toplumlar arası hem de toplum içi ilişkiler bakımından aydınlanmacı bir vesayet ilişkisiyle birlikte söz konusu olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Mill yetişkin ile çocuk arasındaki ilişkinin bir benzerinin uygar halklarla barbarlar arasında olduğunu düşünür. Geri kalmış etno-kültürel gruplar medeni gruplar tarafından dönüştürülmelidir. Aynı zamanda sömürgeciliğinin ideolojik savunusuna da karşılık gelen bu tez uygarlık ve demokrasi yolunda asimilasyonu makul ve hatta gerekli bir araç haline getirir (Mill, 1993: 395; Mill, 1988: 19-20; Öztürk, 2011: 18; Tok, 2013: 275).

Modern liberal milliyetçi literatürde de klasik metinlere paralel bir şekilde formüle edilmiş pek çok hassasiyet ön plana çıkmaktadır. Miller, Tamir ve Kymlicka gibi düşünürlerin içeriğine katkı sunduğu modern liberal milliyetçilik bireyin özgürlüğüyle ulusal kültür ve ulusal kimlik arasında olumlayıcı bir bağ olduğunu düşünür. Özgürlük tercihlerle ilgilidir. Tercihler ise değer ve inançlar tarafından şekillendirilir. Ulusal kültür ve gelenek birey özgürlüğüyle sonuçlanan bu tercih, değer, inanç ilişkisinin en başında yer alır. Anlam dünyamız ve dolayısıyla tüm tercihlerimiz kültür tarafından koşullanmıştır (Kymlicka, 1989: 163-4; Kymlicka, 2001a: 209-210; Tok, 2013: 277-8). Kolaylıkla fark edileceği üzere birey özgürlüğü için ulusal kültür, kimlik ve geleneği önemseyen liberal milliyetçi okumayla komüniteryan felsefe arasında bir bağlantı vardır. Bireyin toplumdaki yerini kültür ve değerler aracılığıyla keşettiğini iddia eden ve bu yolla liberalizmi sınırlandıran komüniteryan okuma (Öztürk, 2013: 96-7; Öztürk, 2016b: 86) liberal milliyetçiliği destekleyen bir söyleme karşılık gelir.

Ulusal milliyetçilik Mill'nin dil-demokrasi ilişkisine yönelik argümanını güçlü bir şekilde yeniden ifade eder. Onlara göre de ulusal bir kamunun oluşmasını demokrasinin zorunlu bir koşuludur. Bahsi geçen ulusal kamu yurttaşların ortak iyiye ulaşma noktasında karşılıklı tartışma ve müzakereye geçmesini sağlayan zemindir. Böylesi bir zemin olmaksızın kolektif karar alma süreçleri işleyemez. Ulusal kamunun anahtarı ise dil birliğidir. Ortak dil ortak kararlara doğru bir yurttaş etkinliğini garanti altına alır. Bu arada ortak dil sadece insanların birbirlerini anlamasını sağlayan maddi bir unsur değil, insanlar arasında anlayışı kolaylaştıracak şekilde karşılıklı güven duygusunun yerleşmesine yardımcı olan psikolojik bir koşullayıcıdır da (Kymlicka, 2001b: 213-4, 225-6; Tok, 2013: 278-280).

Ulusal kimlik teşvik ettiği homojenlik sayesinde sadece demokrasiye değil, aynı zamanda sosyal adalet ve fırsat eşitliği gibi modern değerlere de katkı sağlar. Ulusal kimlikle bağlantı kuran farklı sınıf ve gruplardan kişiler bu yolla diğer bireylerle eşit hale gelir. Bu bahsi geçen eşitlik her türlü ekonomik ve toplumsal ilişki için adil rekabeti ve makul düzeyde bir işbirliğini olanaklı kılar. Benzerlik kurumlara erişimi kolaylaştırır (Kymlicka, 2001b: 226; Tok, 2013:). Homojenlik sadece

eşitlik ve fırsat eşitliği kadar sosyal adalet için de elzemdir. Sosyal devletin ayakta kalabilmesi ve sosyal devlet yoluyla gelirin yeniden paylaşılması kişilerin başka kişiler için fedakarlıkta bulunmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Ulusal kimliğin yarattığı kolektif bilinç ortaklık hissini güçlendirerek sosyal adaletçi mekanizmanın bireyden beklediği fedakarlığı katlanabilir hale getirir. Dayanışma ve güven hissi olmaksızın sosyal adalet hayata geçirilemez. Dayanışma ve güven hissi ise ulus olma haline sıkı sıkıya bağlıdır. Bu argüman setinin geldiği yer bakımından şöyle bir özet yapabiliriz: Ulusal kimlik, kültürel kimliğe, kültürel kimlik öz saygıya öz saygı ise sosyal adalete zemin hazırlar. Dizin içerisinde her bir öge bir diğeriyle neden-sonuç ilişkisi içerisindedir (Kymlicka, 2001b: 225; Miller, 1995: 65-73; Parekh, 2002: 10; Tok, 2003: 133-144; Tok, 2013: 280-2).

Liberal milliyetçilik bahsini kapatırken şöyle bir ara değerlendirme yapılabilir: Liberal milliyetçilik demokrasiyi ulus ölçeğinde inşa etmenin ideolojisi olarak iş görür. Gerek 19. yy'daki tartışmalar ve bu bağlamda Fransız Devrim ideallerine verilen destek, gerekse 20. yy'daki literatür bakımından liberal milliyetçi hassasiyette bireyin kültürle ilişkisini onun için belirleyici kılan ve yurttaşı yurt ile ilintilendirerek katılımcı demokrasiyi özne düzeyinde destekleyen bir anlayış vardır. Milliyetçiliğin liberal milliyetçilikten anti-liberal milliyetçiliğe kayması milletin oluşum sürecindeki devlet etkisini arttırmış, millet giderek daha fazla yerel, özcü ve saldırgan bir dil içerisinde anlam kazanmaya başlamıştır. Milliyetçilik için bu hikayenin sonu ise milliyetçiliğin faşizme dönüşmesi ve modern toplumun aydınlanmacı demokratik cumhuriyetle olan bağlarının hemen tümüyle kopmasıdır.

Modern yurtseverlik: Habermas ve Viroli

Modern yurtseverlik tartışmalarında iki önemli kuramcıyı ayrıca tartışmak yerinde olacaktır. Bu düşünürlerden ilki Viroli'dir. Viroli cumhuriyetçi yurtseverliği ön plana çıkararak milliyetçiliği antik gelenekten gelen mirasla yeniden ele almıştır. Habermas'ın anayasal yurtseverliği ise özel olarak liberal milliyetçi argümanların, genel olarak ise cumhuriyetçilik ile milliyetçilik arasındaki etkileşimi ön plana çıkaran okumaların eleştirel bir değerlendirmesini içerisinde barındırır.

Viroli yurtseverlikle yurttaşlık arasındaki illiyet bağına vurgulayarak kendi cumhuriyetçi yurtseverliğini temellendirmeye çalışır. Ona göre yurttaşlık yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve kişilerin kendilerini ortak iyiye karşı sorumlu hissetmesi yurtseverliğe bağlıdır. Yurtseverlik yurttaşlığın varoluş koşuludur. Bu nedenle cumhuriyetçilik, yurttaşlık ve yurtseverliği birbirinden ayırt etmek olanaksızdır (Viroli, 1997: 12, 23-4; Viroli, 1998: 335-6; Viroli, 2002: 14-17; Öztürk, 2016b: 232, 240). Yurttaşlık-yurtseverlik ilişkisinin yurdunu savunmaya hazır olma hali bağlamında askeri bir boyutu olduğu da açıktır. Pek çok ülkede varlığını koruyan zorunlu askerlik uygulaması ve (veya) savaş anında yurttaşı göreve çağıran seferberlik mevzuatı önemli ölçüde yurtsever yurttaşı asker özne olarak gören bu anlayışın sonucudur (Pocock, 2003: 199-200; Heater, 2007: 118; Öztürk, 2016b: 232).

Viroli yurtseverliğin milliyetçilikten farklı bir içeriğe sahip olduğunu söyler. Milliyetçiliği var eden ırk, dil, gelenek veya kültür gibi politika dışı unsurlar yurtseverlikle ilgili değildir (Viroli, 2002: 15; Öztürk, 2016b: 232). **Natio** sürekli bir şekilde doğuma veya doğumla elde edilen niteliklere atıfta bulunur. **Patria** ise politikayla ilgilidir. **Res publica**'ya bağlılık yurtseverliğin politik ajandasını karakterize eder. Kişi hem kendi yurttaş öznelliğine hem de diğer yurttaş öznelerine önem verir. Milliyetçilikle yurtseverlik arasındaki farklılık sadece politik olanın mesele içerisindeki görece ağırlıkla ilgili değildir. Viroli için önemli olan bir diğer husus evrenseldir. Milliyetçiliğin yerelliği ve dışlayıcılığına karşı yurtseverlik evrenselci ve kapsayıcıdır (Viroli, 1997: 111; Viroli, 2002: 13-4; Bobbio ve Viroli, 2003: 16-8; Öztürk, 2016b: 235, 240).

Milliyetçiliğe mesafe bırakan bir yurtseverliğin demokratik cumhuriyet açısından zorunlu olduğuna dikkat çeker Viroli. Bu hatırlatma bağlamında rahatlıkla denilebilir ki yurtseverlik olmadan demokrasinin istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi ve yurttaş için anlamlı sonuçlar doğurması olanaksızdır. Yurtseverlik liberal demokrasiyi aşırı uçlara karşı koruyan ılımlı bir güç gibi de işler. Düşünün yurtseverliğe yüklediği politik anlamda olumlu işlev sadece liberalizm ve liberal demokrasi için değil, aynı zamanda sosyalizm için de önemlidir. Yurtseverlik milliyetçilik karşısında zemin kaybeden sosyalizmin yerelle bağlantı kurmasını kolaylaştıracak, fazlasıyla evrenselci bir çizgiye kaymış sosyalist söylemi halkçı öğelere yaklaştıracaktır (Viroli, 1997: 12-3, 25-8; Viroli, 2002: 12-4; Öztürk, 2016b: 242-3).

Milliyetçilikle yurtseverlik arasındaki farka dikkat çeken Viroli'nin cumhuriyetçi yorumu eleştiriye açıktır. Çünkü sonuçta Viroli milliyetçiliği sadece doğumla veya doğallıkla ilişkilendirerek sınırlı bir millet tanımını kendisine referans alır. Milliyetçiliği olumsuzlamak için kullandığı modernist şablon da milliyetçilik literatüründeki hatırı sayılır çeşitlilik dikkate alındığında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca liberal milliyetçilikle yurtseverlik arasındaki tarihsel örtüşme üzerinde durulmamıştır. Oysaki son iki asrın tarihi bakımından pek çok ülkede cumhuriyetçiler kendilerini aynı zamanda yurtsever ve milliyetçi olarak görmekte; ideolojik konumlarını ise ilerici bir liberalizm şeklinde tarif etmekteydiler. Bu nedenle yurtseverlikle milliyetçilik arasında cumhuriyetçilik üzerinden yapılan ayırım çok da ikna edici değildir (Öztürk, 2016b: 236-7; Tok, 2003: 226).

Viroli'nin cumhuriyetçi yurtseverlik anlatısındaki bir diğer tartışmalı nokta ise dışlayıcılık meselesiyle ilgilidir. Düşünür milliyetçiliği olumsuz bir içerikle ele alır. Milliyetçilik dışlayıcı ve ötekileştiricidir. Yurtseverlik ise evrenselci niteliğiyle milliyetçiliğe alternatif bir bağlanma şekli olarak iş görür. Tarihsel arka planın Viroli'nin tezini kanıtlama noktasında zayıf kaldığı açıkça ortadadır. Sadece yurttaşlık kurumunun tarihsel ve toplumsal dönüşümü bile Roma'dan günümüze adı yurtsever cumhuriyetçi ideolojiyle anılan pek çok düşünürün yurttaşlık haklarından yararlanan insanların sayısını genişletmek noktasında çok da istekli davranmadığı gösteren sayısız örnek doludur. Yurtseverlik tıpkı milliyetçilikte bir benzeri görüldüğü üzere dışlayıcı olabilir (Öztürk, 2016: 245). Yine bu bağlamda yurtseverlikteki araçsal niteliğe dikkat çekmek gerekebilir. Yurtseverlik,

milliyetçilik ve ırkçılığın pek çok somut örnekte iç içe geçmesine neden olan asıl unsur araçsal bakış açısıdır. Kişi ülkesine duyduğu sevgi ve bağlılık ile evrensel hümanist değerler arasında bir çatışma olması halinde ilk değer setine başvurduğunda büyük insanlık ailesi aleyhine olumsuz sonuçlar doğurabilecek eylemler içine girebilir (Murray, 2011: 35; Kateb, 2006: 9-13, 16-7; 251).

Modern yurtseverlik tartışmaları bakımından bir diğer önemli husus anayasal yurtseverlik meselesidir. Daha çok Habermas'ın yorumuyla popülerleşen anayasal yurtsever çizgi Viroli tipi bir cumhuriyetçi yurtseverliği kabul etmez (Müller, 2012: 14). Almanya'nın faşist geçmişiyle ne ölçüde hesaplaştığı noktasında bir ülke içi demokrasi tartışması anayasal yurtseverliği motive eden ilk unsurdur. İletişime açık bir kamusal anayasal yurtseverliği destekleyen politik hafızanın kurucu ögesine karşılık gelir. Aynı zamanda faşist unsurlara karşı militan demokrasi yoluyla kurulacak hukuk politik denetim önemsenir (Müller, 2012: 21, 27, 40-1; Öztürk, 2016b: 238).

Habermas'ın anlatımında anayasal yurtseverlik evrensel değerleri modern devlete bağlayan yegane makul zemini karakteriz eder. Çünkü ona göre Aristotelesçi-cumhuriyetçi dizgeye geri dönüş olanaksızdır. Liberal milliyetçilikte ise milliyetçilik liberalizme göre daha baskın bir karaktere sahiptir. Demokrasiyi ulusal egemenliğe eşitleyen liberal milliyetçi anlayış sorunludur Habermas'a göre. Bu iki alternatifte karşı sosyal hukuk devletini demokratik iletişim zemininde kuracak güçlü bir kamusal önerir düşünür. Bu bahsi geçen kamusal yurttaşların kolektif bağlılığının kendisine yöneldiği etik politik nesneyi de karakteriz eder (Müller, 2012: 17-8, 21-3, 38, 53-4; Öztürk, 2016b: 239). Düşünürün ortaya koyduğu anayasal yurtsever çerçevenin nihai amacı ise tek kültürcü cumhuriyetçi-milliyetçi hassasiyet ile çok kültürcü kutbun her ikisine de mesafe koyarak demokratik çoğulculuğu tesis etmektir. Tabii Habermas'ın soyut bir anayasal metin üzerinden bireysel özerklikle demokratik bütünleşmeyi birbirine zarar vermeden aynı anda korumaya çalışmasında siyasal gerçekçiliği zorlayan bir yan vardır. Yine benzeri şekilde anayasal yurtseverliğin milliyetçiliğin yerini alma ihtimali zayıftır. Çünkü hemen hemen tüm milliyetçilik türleri siyasi kültürle iç içe geçmiştir ve yurttaşı yoğun bir şekilde belirlerler. Bu nedenle Habermas tipi bir evrensel-anayasal yurtseverliğin bireyin siyasi tercih ve eğilimleri üzerinde kalıcı bir etki bırakması ihtimali oldukça güçtür. Ancak yine de katılıma ve çoğulculuğa verilen önem nedeniyle ya da ulusal egemenlikle insan hakları arasındaki çelişkiyi çözen kavramlaştırma düzeyi bağlamında Habermas'ın anayasal yurtseverliği bu alandaki siyaset bilimi yazını için önemlidir (Karabulut, 2014: 726-7).

Atatürk milliyetçiliği: kopuş, süreklilik ve eleştiri

Atatürk milliyetçiliği Fransız Devriminin aydınlanmacı mirasını içselleştirmiş seküler bir milliyetçiliktir. İdeolojik içeriği ve siyasi hayatta yarattığı etki makale içerisinde liberal milliyetçilik ve yurtseverlik üzerine yürüttüğümüz tartışmalar bağlamında değerlendirilebilir. Ancak siyaset bilimi

yazınında Atatürkçülüğün cumhuriyetçilik ve yurtseverlik üzerinden demokratik yurttaş kültürüne yaptığı katkı değil de genelde anti-liberal yönleri ön plana çıkarılmıştır. Günümüzün Post-Kemalizm koşullarında anlamını yitiren ve patolojik yanı ağır basan Atatürkçülük karşıtı literatür ayrıntılı bir şekilde analiz edildiğinde karşımıza şöyle bir manzara çıkar:

Kemalizm'e yönelik en ciddi yakınma onu devlet şiddeti ve dışlayıcı kimlik politikasıyla ilişkilendiren okumadır. Atatürkçü siyaset milli egemenliği dar bir içeriğe hapsedmekle ve elitist olmakla itham edilmiştir (Bora, 2005: 74-7; Cangızbay, 2009-9:145-6; Öztürk, 2011-2: 191-3; Öztürk, 2015: 19; Öztürk, 2017: 88). Dahası seküler milliyetçilikteki sekülerizm devletin dini ve toplumu kontrolü şeklinde sonuç doğurmuştur. Bu durumda Kemalizm'in aşınmasına yol açacak aşağıdan yukarıya ve çevreden merkeze doğru bir sivil tepkiyi tetiklediği söylenebilir (Narlı, 1994: 24-9; Göle, 1997: 47-7; Öztürk, 2017: 89).

Atatürkçülüğün içeriği bağlamında bir diğer mesele Kürt milliyetçiliğidir. Bu husustaki literatür Atatürkçü rejimin Kürt kimlik hareketini tarihsel olarak görmezden geldiğini ve kimlik odaklı hemen tüm insan hakları taleplerine kapıyı sıkıca kapattığını vurgular. Ancak böylesi bir eleştiri hattı geliştirilirken ne Kürt kimlik hareketinin Kürt milliyetçiliğiyle ve dolayısıyla etnik ayrılıkçı çizgiyle olan organik bağı üzerinde durulur (Öztürk, 2011-2: 197-8; Öztürk, 2017: 90) ne de Atatürk milliyetçiliği dışındaki milliyetçilik türleri ve hatta İslamcılık gibi Atatürk milliyetçiliğine taban tabana zıt bir konumda yer alan ideolojilerin devletle bütünleşme düzeyi sorgulanır. Özellikle son hususu parantez içine alarak rahatlıkla söylenebilir ki Kürt kimlik hareketinin taleplerini şiddet yoluyla hayata geçirme biçimi sadece Atatürkçü çizginin değil, hemen tüm ana akım siyasi hareketlerin bu ideolojiyi olumsuzlamasına yol açmıştır.

Atatürkçü çizgiyi pozitivizm, solidarizm, elitizm, patrimonializm, korporatizm ve paternalizm gibi kavramlarla ilişkilendiren eleştirel okuma Türk modernleşmesini yetersiz ve yüzeysel görüyordu (Mardin, 1992: 70, 82; İnel, 2014: 32-3, 39-42; Öztürk, 2017: 94). Ancak bugün itibarıyla Atatürkçü modernleşmeyi Jakobenzimle özdeşleştirerek itibarsızlaştıran anlayış önemli ölçüde geçerliliğini yitirmiş durumdadır. İçerisinde sosyalist, liberal, İslamcı ve Kürtçü unsurları barındıran Anti-Kemalist koalisyonun dağılmasında AKP'nin 2010 sonrası reel politiği etkilidir. İktidar partisinin otoriterleşmesi ve bu otoriterleşmeye paralel bir seyir izleyen devlet-parti özdeşliği AKP'nin Kemalizm'i geriletken hamlelerine destek veren kesimlerin ağırlıklı bir kısmını daha mesafeli veya muhalif bir konuma taşımıştır. Bu süreç aynı zamanda Post-Kemalist anlayıştaki ideolojik ve metodolojik sorunların gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Kemalizm eleştirirken Kemalizm'i yaratan koşulların dikkate alınmaması, yani tarihsel bağlam temelli bir tartışma yürütülmemesi bahsi geçen sorunlar içerisinde öncelikli bir yere sahiptir (Aytürk, 2015: 41-2; Öztürk, 2017: 93). Atatürkçülüğün Türkiye demokrasinin kurumsallaşmasına katkısı açık olmasına rağmen ülkedeki demokrasi eksikliği meselesini hemen tümüyle Kemalizm'le ilişkilendirmek sorunlu bir okumayı beraberinde getirmiştir. Çünkü bu anlayış son kertede Kemalizm dışındaki akımların antidemokratik siyasi yönelimleri ve

Osmanlı-Türkiye tarihinde etkili olmuş pek çok diğer vesayet biçiminin kalıcı bir şekilde görmezden gelinmesine yol açmıştır (Aytürk, 2015: 38-44; Öztürk, 2017: 94).

Sonuç

Bu metinde cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve yurtseverlik arasındaki ilişkileri liberal milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği gibi başlıkları parantez içine alarak değerlendirmeye çalıştık. Tartışmayı bitirirken birkaç hususun altı özenle çizilmelidir. Öncelikle milliyetçiliğin de modern dünyadaki diğer ideolojiler gibi kapitalizmle bir bağlantısı vardır. Makalenin odağında ekonomi politik çözümlere yer almamış olmasına rağmen kapitalizm-milliyetçilik bağlantısı için not düşürülmesi yararlı olacaktır. Çünkü milliyetçilik kamusal ve birliğe verdiği destekle kapitalizmin iç çelişkilerinin kısmen de olsa dengelenmesine yardımcı olur. Bu bağlamda kapitalizm koşullarında milliyetçilik ideolojisi uzlaşım alanı yaratan bir işlevselliğe sahiptir (Bostancı, 2003: 15). Milliyetçiliğin yerelleşmeyle yoğrulmuş aşırı esnek yapısı çevresindeki hayat felsefelerini emip taraftarlarının görmek istedikleri şeye yansımaları mümkün kılar (Vincent, 2003: 441) . Bu özellik evrensel bir mesajın veya içeriğin yokluğu anlamında olumsuz bir içeriği beraberinde getirirse de aynı zamanda kamusal inşasına yönelik sürecin kolaylaştırmasına yaptığı katkı bakımından olumlu bir yana da sahiptir. Milliyetçilikle kamusal alan tesisi arasındaki bağ o kadar güçlüdür ki liberal milliyetçi tez de açıkça iddia edildiği üzere ulusal bir demokrasinin ancak ulusal benzerlik sayesinde mümkün olabileceği düşünülür. Tam bu noktada milliyetçiliğe yönelik tartışmalar belirgin bir şekilde kimlik meselesiyle iç içe geçmeye başlar.

Kimlik ile milliyetçiliğin birbirini beslediği güncel duruma referansla hem ulus devletçi çizginin hem de onun alternatiflerinin etik politik açıdan yetersizliği üzerinde durulmalıdır. Şöyle ki ulus devletin klasik evrenselci kamusal alan anlayışı etnik açıdan baskın olan kültür lehine eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak ulus devlet milliyetçiliğine alternatif olma iddiasındaki çok kültürlü ve çok hukuku toplum modelinin de mikro düzeyde otoriterliği yeniden ürettiği iddiası dikkate değer niteliktedir (Gülalp, 2015: 174-5). Bu nedenle her ne kadar yurttaşlıkla yurtseverlik ve cumhuriyetçi milliyetçilikle demokratik kamusal alan tesisi arasındaki bağlantılar yapısal düzeyde önemli olsa da liberal milliyetçi bakış açısıyla bugün itibarıyla oldukça karmaşık bir niteliğe bürünmüş kimlik arayışı meselesini anlamlandırmamız kolay değildir. Ancak kimlikçi tezin cazibesine kapılarak cumhuriyetçi, liberal ve milliyetçi politik mirası tümüyle bir kenara bırakmak da makul sayılmaz. Bu son hatırlatma bağlamında rahatlıkla söylenebilir ki milliyetçiliğe yönelik katı bir olumsuzlayıcı tavır kamusal alanın hemen tümüyle parçalanmasına yol açar. Çünkü unutulmamalıdır ki milliyetçilik pek çok yan işlevinin yanı sıra ortak iyi ve ortak kamusal alan fikirlerinin siyasi kültürdeki temel destekleyici kodlarının da başlıca kaynağıdır.

Yurttaşlık meselesini düşünürken de benzeri bir hassasiyetle hareket etmek gerekir. Yurttaşlığın ilki kimlik, ikincisi de katılımı ilgili olmak üzere iki anlamı vardır. Bu anlamlardan ilki

dışlayıcı, ikincisi ise kapsayıcıdır (Gülalp, 2015: 179). Demek ki yurttaşlık kültürüne dayanarak yeni öznelerin (mesela göçmenlerin) yurttaş olmasını ve (veya) var olan yurttaşların yeni haklar edinmesini engellemek mümkündür. Yurttaşlık kurumu var olanı dışarıya karşı koruyan statükocu bir içeriği beraberinde getirebilir. Tabii bu olasılığın tersi de söz konusu olabilir. Yurttaşlık kültürü katılımcı bir içerikle yorumlandığında hem yurttaş öznenin tanımı hem de hakları genişleyebilir. Bu çift yönlülük hali metin içerisinde ayrıntılı bir şekilde vurgulandığı üzere milliyetçilik ideolojisinin içeriğiyle yakından ilgilidir. Milliyetçilik liberal olduğu kadar anti-liberal de olabilir. Bu noktada makul olan ulus devlet ve ulusal kültürü korurken vatandaşlığı değişen yeni siyaset şartlarına göre revize etmektir.

Ulus devlet korunmalıdır. Çünkü vatandaşlık haklarından ulus devlet dışında hangi kurumun sorumlu olacağı meselesi açıklığa kavuşmuş değildir. Çok sayıda otorite ve çok katmanlılık belirsizlik yaratmaktadır (Gülalp, 2015: 180). Ayrıca ulusal kültür de korunmalıdır. Şüphesiz ki kültürü doğal veya kalıtsal bir şey olarak tanımlayan yaklaşımlar başka kültürleri seçmeyi ve onlara göre yaşamayı zorlaştırır (Tamir, 1993: 38). Bu bağlamda bireye aşkın kültür yorumlarında bireysel özgürlük için daima sorunlar vardır. Ancak ulusal kültür bireysel özgürlük ve kişisel kimlik için ön koşul niteliğindedir. Ulusal kültürün bireyi besleyen ve koruyan içeriği olmaksızın bireysel özgürlük tam olarak gerçekleşemez. Liberal milliyetçi akımın temel tezlerinden biri de bu kültür-özgürlük ilişkisine yöneliktir (Tok, 2003: 38-41). Dahası ortak alan ve çoğulculuk birlikte korunmalıdır. Bu husus özellikle vatandaşlık haklarını politik alanın kendisiyle birlikte aşındıran neo-faşist/neo-popülist siyaset tarzının egemenliğine karşı oldukça önemlidir. Şüphesiz ki kültürel çoğulculukla vatandaşlık arasında bir bağlantı vardır. Azınlıkları demokratik alanın dışında bırakan çoğunlukçu ulusal demokrasi yorumları yerine kültürel çoğulculuğu dikkate alan bir vatandaşlık anlayışının benimsenmesi politik toplumdaki istikrar arayışını sağlam bir zemine oturtur. Ancak kendi kendini yönetmeye yönelik hak taleplerinin aynı toplum içerisinde iki farklı toplum oluşmasının yolunu açmaması ve bu bağlamda ortak kamusal alanı parçalamaması gerekir (Kymlicka ve Wayne, 1994: 356-7, 371-5).

Tüm bu tartışmaları Atatürk milliyetçiliğine bağladığımızda ise karşımıza şöyle bir manzara çıkar: Atatürk milliyetçiliği Türkiye'nin cumhuriyetçi milliyetçiliğine karşılık gelir. Fransız Devrim ilkelerine bağlılık ve aydınlanmacı seküler pozisyon bu milliyetçiliğin başlıca özellikleridir. Atatürkçü ideolojinin milliyetçilikle diğer temel ilkeleri arasında kurduğu yapısal bağlantı ve Kemalist devrimin ulusal devlet ile ulusal demokrasi kurmak noktasındaki tarihsel çabası Atatürk milliyetçiliğinin olumlu yanlarıdır. Ancak bu milliyetçiliğin liberal milliyetçiliğin içerik ve özelliklerini tam olarak takip etmediğini de söylenebilir. Bu bağlamda özellikle liberal milliyetçiliğin çoğulculuğu koruyan ve toplumsal çeşitliliği ortak kamusal alan içerisinde yeniden üreten dili Atatürkçü çizgi içerisinde yeterince güçlü bir şekilde ifade edilmez.

KAYNAKÇA

- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra: Verso.
- Aytürk, İ. (2015). Post-post Kemalizm: yeni bir paradigmayı beklerken”, *Birikim* 319, 34-47.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi*. (M. Beşikçi, çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bernard, F. M. (1984). Patriotism and citizenship in Rousseau: a dual theory of public willing?. *The Review of Politics* 46 (2), 244-66.
- Bobbio, N. ve M. Viroli (2003). *The Idea of Republic*. (A. Cameron, çev). Cambridge: Polity Press.
- Bora, T. (2005). Şiddet ve milliyetçilik üstüne bir deneme. *Birikim* 195, 74-9.
- Bostancı M. Naci (2003). Etnisite, modernizm ve milliyetçilik. *Türkiye Günlüğü* 75, 5-32.
- Brass, Paul R. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. Yeni Delhi, Newbury Park: Sage Publications.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press.
- Breuilly, J. (2013). Sunuş. Uluslar ve Ulusçuluk içinde (ss. 17-69). (B. Ersanlı ve G. G. Özdoğan, çev), İstanbul: Hil Yayınları.
- Cangızbay, K. (2008-9). Bizim cumhuriyet. *Doğu Batı* 47, 145-150.
- Canovan, M. (1996). *Nationhood and Political Theory*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Conner, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton: Princeton University Press.
- Dumont, L. (1992). German Identity: Herder's Volk and Fichte's Nation. L. Dumont (Edt.). *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective* in (p. 113-132). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. Ersanlı ve G. G. Özdoğan, çev), İstanbul: Hil Yayınları.
- Griffin, R. (1993). Nationalism. R. Eatwell and A. Wright (Edt.), *Contemporary Political Ideologies*, London: Pinter Publishers.
- Goldman, L. (1999). *Aydınlanma Felsefesi*. (E. Arslan, çev). Ankara: Doruk Yayınları.
- Göle, N. (1997). Secularism and Islamism in Turkey: the making of elites and counter-elites. *Middle East Journal*, Vol. 51, No: 1, 46-58.

- Gülalp, H. (2015). Ulus Devlet Aşılıyor mu? H. Gülalp (Edt.). *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma* içinde (173-181). İstanbul: Metis Yayınları.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (M. Delikara Üst, çev). Ankara: İmge Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hobswamn, E. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (2000). *Devrim Çağı 1789-1848*. (B. S. Şener, çev). Ankara: Dost Yayınları.
- Hutchinson, J. (1994). *Modern Nationalism*. Londra: Fontana Press.
- İnsel, A. (2014). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabulut, T. (2014). Yurttaşlığın krizini yeniden düşünmek: liberal milliyetçilik ve anayasal yurtseverlik kuramları. *Ankara SBF* 69 (4): 713-732.
- Kateb, G. (2006). Is Patriotism a Mistake? *Patriotism and Other Mistakes* in (pp. 3-20). London and New Haven: Yale University Press.
- Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, W. and Wayne, N. (1994). Return of the citizen: a survey of recent work on citizenship theory. *Ethics* 104, 352-381.
- Kymlicka, W. (2001a). From Enlightenment Cosmopolitanism to Liberal Nationalism. W. Kymlicka (Edt). *Politics in the Vernacular* in (p. 203-220). Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. and Straehle, Christine (2001b). Cosmopolitanism, Nation-States and Minority Nationalism. W. Kymlicka (Edt). *Politics in the Vernacular* in (221-240). Oxford: Oxford University Press.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Mill, John S. (1988). *Hürriyet*. (M. Osman Dostel, çev). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Mill, John S. (1993). Representative Government. G. Williams (Edt). *Utilitarianism, On Liberty, Considerations On Representative Government* in (p. 387-428). London: Everyman.
- Mill, John S. (1996). Nationality. Stuart Wolf (Edt). *Nationalism in Europe 1815 to the Present: A Reader* in (p. 40-8). Londra: Routledge.

- Murray, J. (2011). Nationalism, patriotism and new subjects of ideological hegemony”, *Journal of Philosophy: A Cross-Disciplinary Inquiry*, Vol. 6, No: 14, 30-43.
- Müller, J. W. (2012). *Anayasal Yurtseverlik*. (A. E. Zeybekoğlu, çev). Ankara: Dost Yayınları.
- Nairn, T. (1981). *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. Londra: Verso.
- Narlı, N. (1994). Türkiye’de laikliğin konumu. *Cogito*1, 23-33.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürcülüğü Yeniden Düşünmek*. (B. Tanrıseven, çev). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Pocock, J. G. A. (2003). *The Machiavellian Moment*. New Jersey: Princeton University Press.
- Polanyi, K. (2002). *Büyük Dönüşüm*. (A. Buğra, çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, A. (2008). Cumhuriyetçilik Ayracında Yurtsever Anlayışın İdeolojik Kökleri. N. Tok (Edt). *Cumhuriyetçilik içinde* (s. 119-138). Ankara: Orion Yayınları.
- Öztürk, A. (2010). İki Liberalizm Teorisi Ya Da Liberalizmi Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayrarlar Üzerine Bir Soruşturma. A. Öztürk (Edt.). *Yeni Sol Yeni Sağ içinde* (s. 299-335). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Öztürk, A. (2011). John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville Felsefelerinde Sivil Özgürlükleri Koruma Kaygısı Üzerine Notlar. *Felsefe Tartışmaları* 45, 1-31.
- Öztürk, A. (2011-2). Birikim dergisinde liberal sol ideoloji üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Doğu Batı* 59, 177-204.
- Öztürk, A. (2012). Liberal milliyetçilik ve anti-liberal milliyetçilik. *Kaos GL*, 123, 17-8.
- Öztürk, A. (2013). Neo-Atina cumhuriyetçiliği özelinde liberalizm: komüniteryanizm tartışması üzerine notlar. *Liberal Düşünce* 71, 93-106.
- Öztürk, A. (2014). Devrim, jakobenizm ve özgürlük. *Bibliotech* 20, 48-53.
- Öztürk, A. (2015). Türk siyasetinde kurucu-kurtarıcı lider imgesi: Atatürk ve Erdoğan. *Düşünen Siyaset* 30, 12-24.
- Öztürk, A. (2016a). Fransız devrimi’nde şiddet ve devlet. *Düşünen Siyaset* 32, 13-27.
- Öztürk, A. (2016b). *Cumhuriyetçilik ve Liberalizm*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Öztürk, A. (2017). Civic Atatürkism in the Dissolving Process of Post-Kemalism. A. Öztürk and A. Bilgin (Eds). *The Transformation of Public Sphere* in (p. 87-102). Germany: Nomos.
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Smith, Anthony D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, Anthony D. (1996). Nationalism and the Historians. G. Balakrishnan (Edt.). *Mapping the Nation* içinde (p. 175-197). Londra: Verso.
- Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Tilley, V. (1997). The terms of the debate: untangling language about ethnicity and ethnic movement. *Ethnic and Racial Studies*, 20 (3), 497-522.
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tok, N. (2008).Çokkültürcülüğün Meydan Okuduğu Milliyetçilik Kimlik Siyaseti: Ulus, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi. B. Şahin (Edt.). *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar* içinde (s. 65-84). Ankara: Orion Yayınları.
- Tok, N. (2013). Liberal Milliyetçilik. A. Öztürk (Edt.). *Res Publica* içinde (s. 266-285). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*. (A. Tüfekçi, çev). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Viroli, M. (1997). *Vatan Aşkı-Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. (A. Yılmaz, çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Viroli, M. (1998). *Machiavelli*. New York: Oxford University Press.
- Viroli, M. (2002). *Republicanism*. (A. Shugaar, çev). New York: Hilland Wang.
- Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden Sonra*. (E. Öz, çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalçın, R. (2014). Etnisite ve milliyetçilik: eleştirel bir değerlendirme. *SBF Dergisi*, 69 (1), 189-215.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. *Kaygı* 20, 225-237.

